

Михайло ПОЛЮЖИН, Марія МЕДВЕДЬ

НЕОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ТА ПОЛІГРАФІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації. – Випуск 1(29).

Полюжин М., Медведь М. Неологічний вплив на розвиток української термінології видавничої справи та поліграфічного виробництва кінця ХХ – початку ХХІ століття; 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті зроблено спробу дослідити неологічний аспект сучасного стану розвитку української видавничо-поліграфічної терміносистеми. У проведеному дослідженні зосереджено увагу на найвагоміших чинниках, що зумовлюють активне термінотворення у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Ключові слова: видавничо-поліграфічна термінологія, неологізми, словники, терміносистема, лінгвістика.

Термін *поліграфія* тлумачиться як особливий різновид господарської діяльності, що поєднує в собі галузь промисловості, яка займається виготовленням друкарської продукції: розмноженням видань і друкованих виробів (тиражуванням), і галузь техніки, пов'язана з виготовленням друкарської продукції [2, с. 848]. Терміносполучення *видавнича справа (діяльність)* має таке визначення: сфера суспільних відносин, що поєднує в собі організаційно-творчу та виробничо-господарську діяльність юридичних і фізичних осіб, зайнятих створенням, виготовленням і розповсюдженням видавничої продукції. Поєднує ці галузі *видавничої продукція*, що тлумачиться як сукупність видань, призначених для випуску або ж випущених (віддрукованих) видавцем і готових до розповсюдження [5, с.100]. В українській мові кінець ХХ – початок ХХІ ст. відзначився великою кількістю лексичних і семантичних інновацій. На цей період припадає виникнення багатьох неологізмів, що зумовлено насамперед позамовними чинниками, зокрема соціальними і політичними змінами в суспільстві, розвитком науки і техніки.

Мета статті – дослідження новотворів кінця ХХ – початку ХХІ століття та їх відображення у відповідних терміносистемах видавничої справи та поліграфічної промисловості.

Основою видавничої продукції, дотично спорідненою з видавничою справою і поліграфічною промисловістю, залишається книга. Саме книга є явищем унікальним, бо поєднує в собі духовність (інформація про культуру і розвиток суспільства) і явищем матеріальним (предмет, який виступає пам'яткою книжкового мистецтва). Звертаючи свою увагу на розвиток обох згаданих галузей, констатуємо беззаперечний факт: основою (платформною базою) видавничої справи та поліграфії є друкарство, тому, беручись за дослідження розвитку термінології видавців та поліграфістів кінця ХХ – початку ХХІ століття, необхідно звер-

нутись до витоків їх фахової, а саме друкарської термінології.

Дослідниця української друкарської термінології Емілія Огар стверджує: «Відтворення української друкарської термінології в результаті вивчення архівних документів, пов'язаних з діяльністю трьох найбільш потужних друкарських центрів в Україні XVI–XVIII ст.: Києво-Печерської Лаври, Львівського Ставропігійського братства, Чернігівської Лазаря Барановича, а також передмов і післямов до українських стародруків, староукраїнських лексикографічних джерел, дає підстави стверджувати, що фахова мова українських друкарів являла собою цілісну розгалужену терміносистему, що вповні забезпечувала номінативними засобами поняттєву базу друкарства» [3, с. 176].

Винайдення друкарства прискорило поширення книг, відкривши доступ до знань і прогресу. Друкарська термінологія протягом майже чотирьох століть залишалась сталою лексичною групою, хоча поповнювалась під впливом різних соціальних шарів, носіями різних соціальних ролей. Лише в першій половині XIX століття з неї виокремились і оформились як самостійні організаційно-творчі та виробничо-господарські галузі – видавнича справа (відповідно видавнича термінологія) та поліграфічна промисловість (відповідно поліграфічна термінологія).

Початок ХХ ст. став періодом «українського Відродження», першою спробою унормування української друкарської термінології. Саме тоді відбувається остаточне відокремлення видавничої і виробничої сфер друкарства. З ремісничої галузі друкарство перетворюється на механізовану, індустріальну галузь, яка в перші пореволюційні роки отримує назву «поліграфія».

Але таке розгалуження в друкарстві не призвело до серйозних змін у її терміносистемі, багато термінів, які функціонували в мові друкарів, продовжували своє життя протягом багатьох століть. Вони успішно перейшли і в наступне тисячоліття. Ось лише деякі з них: *друк, коректор, літера,*

ширифт, азбука, глава, візерунок, форма, таблиця, екземпляр, видання (видати), печать, типографія, друкарня, папір, оригінал та ін. Та лише кінець ХХ ст. вніс найсуттєвіші корективи в терміносистему видавничої справи та поліграфії, бо стрімко поповнив їх новими термінами, що утворили у результаті кардинального розвитку науки та техніки.

Процес систематизації термінології поліграфічного виробництва і видавничої справи відрізняється своїми притаманними, з одного боку, тільки їм властивостями, а з іншого, – їм не властиві особливості, характерні для низки інших технічних і гуманітарних терміносистем. Адже науково-технічна термінологія є досить значною за обсягом і такою частиною лексичного складу мови, яка надзвичайно швидко розвивається. Це пов'язано з особливою мовою науки у сучасному суспільстві. У теперішній час, особливо у зв'язку з масовим виникненням нових термінів і цілих термінологічних систем, різні аспекти термінології займають усе більше місця у лінгвістичних дослідженнях.

Ураховуємо те, що формування основ української термінології збіглося з процесом формування та розвитку наукового стилю ще у XVIII столітті, та лише після проголошення незалежності України проблема створення національної термінології набула державного значення. Як слушно зауважує С.Радецька, українська мова є рівноправною серед інших мов, придатною для творення наукового стилю. Інша справа, що через історичні обставини та політичні проблеми вона не завжди мала право вільно виконувати свої прямі функції, обслуговуючи різні сфери людського життя [1, с. 11].

Українська друкарська термінологія довгий час не діставала належного лексикографічного опрацювання. Можна було говорити лише про окремі епізодичні згадки в працях істориків книги і друкарства (Я.Ісаєвич, Г.Коляда, С.Маслов, І.Огієнко, П.Попов, Ф.Титов), дослідників російської друкарської лексики (М.Виноградова, М.Феллер) та палітурної справи (В.Калугін) [4, с. 5].

Спираючись на дослідження української друкарської термінології (Е.І.Огар) та термінології видавничої справи (М.Р.Процик), можемо стверджувати, що саме на початку ХХ століття терміносистема видавничої справи та поліграфії поповнюється значною кількістю термінів, утворених на українськомовній основі. Період унормування і впорядкування видавничої та поліграфічної термінології припадає на 20-30 роки ХХ століття. Дослідниця сучасної української видавничої термінології М. Процик цей період називає періодом успішного розвитку та навіть розквіту згаданої термінології, спираючись на той факт, що саме в цей час Інститут української наукової мови при Всеукраїнській академії наук підготував за роки своєї

діяльності понад тридцять лексикографічних праць, та, на жаль, через відомі політичні події початку 30-х років (арешти та репресії працівників Інституту) ні словник видавничої, ні поліграфічної термінології не встигли опублікувати. Та все ж таки видавничі та поліграфічні терміни з'явилися в загально-технічних словниках.

Якщо на початку ХХ ст. було введено або повернено українську видавничо-поліграфічну термінологію в лексичну систему української мови, то все ж перші спроби наукового аналізу, нормалізації та кодифікації української видавничої та поліграфічної термінології здійснено лише у 90-х роках ХХ ст., що зумовлено національним і культурним відродженням, потребою перегляду і наукового осмислення історії української термінології.

Попри цікаву й багату лінгвальну та позалінгвальну історію, українська видавничо-термінологія довгий час спеціально не вивчалася. Вона залишалася на маргінесах термінознавчих досліджень і тоді, коли протягом 90-х років ХХ ст. українська наука активно збагачувалася працями, присвяченими теоретичним і практичним аспектам формування, унормування та кодифікації української науково-технічної термінології загалом й окремих її терміносистем [7, с. 6].

Результатом досліджень друкарсько-видавничої термінології кінця ХХ – початку ХХІ ст. стали найновіші тлумачні словники й словники-довідники, і саме хронологія їх виходу в світ є найвагомим аргументом значення фахової довідкової літератури та її місця в лінгвістичній системі сучасної української мови. Це, зокрема: «Російсько-український словник найбільш вживаних поліграфічних термінів» В.Р.Буртнік, О.Ю.Павлова, Т.В.Стратійчук (1989); «Короткий тлумачний словник поліграфічних термінів» за участю Ю.Ц.Жидецького (1996); «Лексика комп'ютерних редакційно-видавничих систем» В.Е.Шевченко (2000), «Термінологічний довідник пакувальника», підготовлений за участю О.М.Гавви; «Україно-російський та російсько-український словник-довідник» Е.І.Огар (2002); «Поліграфія та видавничо-видавничої справи»: російсько-український тлумачний словник» Б.В.Дурняк, О.В.Мельник, О.М.Василишин, О.Г.Дячок (2002); «Словник книгознавчих термінів» за участю М.І.Сенченка (2003); «Тлумачний словник целюлозно-паперового виробництва» С.М.Коваля та ін. (2005); «Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої термінології» В.Е.Шевченко (2006); «Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи» (2006) за колективним авторством Таланчука П.М., Яреми С.Я., Коровайченко Ю.М., Яреми С.М., Моргунюка В.С.; «Словник-довідник основних видавничих термінів: для практики наукових установ», упорядник А.І.Радченко (2009); «Енциклопедія для видавця та журналіста»

Ю.В.Бондара, М.Ф.Головатого, М.І.Сенченка (2010), «Український тлумачний словник видавничо-поліграфічної справи за заг. ред. П.О.Киричка (2011).

Проаналізувавши використання деяких видавничо-поліграфічних термінів та їхні граматичні й орфографічні особливості в галузевих тлумачних та орфографічних словниках, а також стабільність їх використання у фаховій літературі, текстах періодичних видань, робимо висновок про уведення нових та відновлення давніх українських термінів, які набули поширення у кінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Спираючись на матеріали вітчизняних часописів із проблем видавничої справи та поліграфічної діяльності, а саме «Наукові записи (Українська академія друкарства)», «Поліграфія і видавнича справа», «Друкарство», «Вісник книжкової палати», «Упаковка», «Книжковий клуб», «PrintPro», «Технологія і техніка друкарства», «Палітра друку», «Друк&книга», «Друкарський кур'єр», «Книжковий огляд», «Книжник-review: Про всі книжки і всіх письменників», «Цифровий друк («DigitalPrint»), аналізуючи тексти публікацій, констатуємо той факт, що українська видавничо-поліграфічна термінологія стрімко розвивається, поповнюючись великою кількістю неологізмів. Цьому процесу сприяє активізація термінотворчих процесів в українській мові кінця ХХ– початку ХХІ ст. та запровадження інноваційних технологій у видавничо-поліграфічній галузі. Про запозичення іншомовних термінів у видавничо-поліграфічну терміносистему можна судити з перегляду ряду журналів, наприклад: «Character», «Polygraph», «Poligraphica», «DrukPrink», «DrukSpiegel», «DeutchDrucker», «Курсив», «Новости полиграфии», «Полиграфия», «Полиграфист и издатель», «Реклама и полиграфия». Саме на сторінках фахової періодики найчастіше вперше з'являються номінації на позначення нових понять, і в цьому контексті важливу роль відіграє людський фактор, зокрема, освіта, кваліфікація, мовне чуття автора, який на власний розсуд, керуючись своїм суб'єктивним смаком, вибирає серед кількох синонімічних варіантів один, на його погляд, найвдаліший. Часто автори є термінотворцями, вперше упроваджуючи в мовний обіг нові лексеми, і тут важливо, щоб кожен новий термін був удалим, гармонійно вписувався у терміносистему, був милозвучним, здатним утворювати деривати [6, с. 166].

Проведений нами аналіз термінологічної ситуації засвідчує важливе значення неологізмів як основної ланки розвитку терміносистеми. Адже відомо, що мова, а особливо термінологія, не може розвиватися, якщо не поповнювати її новими словами. Новотвори видавничо-поліграфічної галузі мають свою специфіку, бо поєднують у собі творчі та технічні ознаки. При їх творенні великого значення набувають мовні вимоги: словотворча та

словосполучувальна здатність терміна, короткість, однозначність та відповідність внутрішнім законам мови. Об'єднує ці ознаки ціла низка видавничо-друкарських етапів, технологічних операцій та процесів, а саме: додрукарські процеси (підготовка видання до друку: складання, редагування, коректування, верстання); друкарські процеси (багаторазове одержання ідентичних відбитків тексту та зображень); післядрукарські процеси (оброблення друкованої продукції: розрізування, фальцювання, виготовлення зошитів та блоків, з'єднування їх блоків з обкладинками тощо).

Термінологія поліграфії останніх років оперує великою кількістю термінів, що відображають сучасний стан видавничих комплексів, основних типів друкарських технологій, додрукарського і післядрукарського устаткування, які постійно зазнають змін у зв'язку з технічним прогресом. Ураховуючи те, що апаратне забезпечення видавничих систем є продуктом, що найбільше піддається старінню задовго до його фізичного зношення, у результаті впровадження нових технологій з'являються нові терміни та поняття на позначення прогресивніших технологій, видавничих комплексів та програм.

Наприклад, розглянемо технологію комп'ютерного набору. Згадана технологія спочатку апробувалася на передаванні текстових повідомлень на відстані: у 1976 році у Великобританії було розпочато таке передавання телевізійною, а в 1979 році – телефонною мережею. Цей процес отримав назву *телетекст*. У 1976 році фірма ІВМ вперше використала на виході електронно-обчислювальної машини термін *рекордер* – струменевиї записувальний прилад. Український тлумачний словник видавничо-поліграфічної справи (2011), трактуючи видавничо-поліграфічний термін *рекордер*, вказує на його походження від англ. *recorder* 'записувальний пристрій', однак, зазначаючи, що для більш точного визначення експонувального пристрою слід користатися терміном *фотоскладальний або лазерний гравіювальний апарат* – пристрій запису і виведення фотоформ зверстаних тексто-ілюстративних смуг [8, с. 599].

Якщо кінець ХХ століття викликав модернізацію технологічних процесів унаслідок переоснащення видавництва та поліграфічних підприємств, що зумовлена прогресом техніки і технологій, підвищеними вимогами до якості видавничої, друкувальної та пакувальної продукції, то початок ХХІ століття спричинив поповнення корпусу видавничих та поліграфічних термінів унаслідок комп'ютеризації видавничих та поліграфічних процесів, зумовлених потужними ін'єкціями в українську мову англіцизмів.

Продовжуючи хронологічні дослідження влиття комп'ютерної термінології у видавничо-поліграфічну терміносистему, зупинимось на термінології видавничих систем, пов'язаній із персональними комп'ютерами під назвою *Mecintosh*,

адже саме завдяки їм була розроблена функція під назвою *графічний інтерфейс*. Основою згаданого терміна став термін *графіка*, який має грецьке походження *grapho* (пишу, рисує, креслю) і застосовувався стосовно письма й каліграфії. Своє нове призначення термін отримав у кінці XIX ст., у період бурхливого розвитку поліграфічної промисловості, бо став складником фотомеханічного способу відтворення зображень у книзі, журналі чи іншій поліграфічній продукції. Термін розширив своє значення, яке за технікою виконання поділилось на *рисунок* та *друкувальну графіку*, а у 80-х роках XX ст. завдяки автоматизованим системам машинної графіки, що базується на застосуванні ЕОМ і пакету прикладних програм, отримав назву *комп'ютерна графіка*. Похідними від нього вважаємо терміни *графічний дисплей* – пристрій (монітор) для відображення (візуалізації) на екрані ЕОМ інформації у графічній формі; *графічний друкувальний пристрій* – пристрій (включає в себе такі терміни, як *графічний пристрій*, *плоттер*, *принтер* та ін.), що забезпечує виведення на матеріальний носій (папір, плівку, фотоплівку) текстової і графічної аналогової інформації; *графічний електронний планшет* – пристрій, що дозволяє користувачу наносити позиційні точки на електронний планшет; та ще багато інших термінів, серед яких: *графічний прискорювач*, *графічний режим*, *графічний термінал* [8, с. 160-161].

Поширення комп'ютерних технологій спричинило виникнення терміна *макрографія* – виведення інформації з ЕОМ із попереднім перетворенням її в оптичну форму (до речі, зображення оригіналу, зменшене у 50 або більше разів, має префікс *ультра*), наприклад, *ультрамікроформа*. Одночасно з терміном *графічний інтерфейс* з'явився такий термін, як *миша*. Англо-український словник редакційно-видавничої комп'ютерної термінології дає таке визначення: *мишка* англ. *mouse* – маніпулятор, пристрій вводу та маніпулювання інформацією, файлами, програмами й елементами, що дає змогу вказувати на значки, кнопки й інші елементи робочого столу, пересувати їх і маніпулювати ними [9, с. 196].

На розбудову сучасної видавничо-поліграфічної термінології особливо вплинула комп'ютеризація редакційно-видавничих та дру-

карських процесів, на яку видавнича справа та поліграфія відреагували появою нових номінацій: (*інтернет-видання*, *комп'ютерна коректура*, *настільні редакційно-видавничі системи*, *оцифровані шрифти*, *ризографія*, *рекордери*).

Унаслідок аналізу особливостей творення видавничої та поліграфічної термінології ми виявили найважливіші шляхи й найпродуктивніші способи її збагачення. Зокрема:

- використання семантичного способу творення (унаслідок вторинної номінації – метафори та метонімії): (*архів*, *редактор*, *зависання*, *сирота*, *вдова*, *маскування*, *мишка*, *ключ*);

- синтаксичний – творення нових термінів шляхом поєднання слів у одну термінологічну одиницю (наприклад: *точка растра* – у растровій графіці – мінімальна одиниця зображення, колір і яскравість якої можна задавати від іншого зображення, *текстовий редактор* – редактор, що редагує текстові файли, *спектросенситограма* – ряд фотографічних зображень спектра чи його ділянка на експонованому в спектросенситометрі й проявленому фотографічному матеріалі та ін.);

- творення морфологічним способом: поєднання морфем на базі наявних у мові основ і словотворчих афіксів (*роздруківка*, *сканування*, *видрук*, *газетяр*, *друкувальний*, *інтернет-видання*, *зчитування*);

- запозичення нових слів із чужих мов (*фреймс*, *дисплей*, *інтерфейс*);

- повернення до активного вжитку слів, що донедавна входили в пасивний пласт лексики: призабуті українські терміни (*складання*, *береги сторінки видання*, *однотомове видання*, *верстання в облямуванні текстом*).

Огляд наукових досліджень дає підстави стверджувати, що розвиток термінології видавничої галузі та поліграфічного виробництва кінця XX – початку XXI століття базується на неологічному підґрунті. Цей аспект термінотворення залишається малодослідженим, тому виявлення шляхів та методів поповнення новотворами видавничо-поліграфічної термінології і стало основою нашої наукової розвідки, яка передбачає подальше поглиблене вивчення зазначеного пласту лексики сучасної української мови.

Література

1. Білозерська Л.П. Термінологія та переклад : навч. підруч. [для студ. філол. напряму підготовки] / Л.П.Білозерська, Н.В.Возненко, С.В.Радецька. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2010. – 232 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Огар Е.І. Українська друкарська термінологія / Емілія Ігорівна Огар // Поліграфія і видавнича справа : наук.тех.зб. – 1997. – № 32. – С. 176–180.
4. Огар Е.І.Українська друкарська термінологія: формування та функціонування: дис. кандидата філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Емілія Ігорівна Огар. – К., 1996. – 162 с.
5. Поліграфія та видавнича справа : російсько-український тлумачний словник / [уклад. Б. Дурняк та ін.]. – Львів : Афіша, 2002. – 450 с.

6. Процик М. Синонімія в сучасній українській видавничій термінології / Марія Процик// Друкарство молоде: доп. 4-ї наук.-техн. конф. студентів і аспірантів „Друкарство молоде”. – К., 2004. – С. 166–168.
7. Процик М.Р. Сучасна українська видавнича термінологія : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Марія Романівна Процик. – К., 2006. – 254 с.
8. Український тлумачний словник видавничо-поліграфічної справи / [уклад. П.О.Киричок та ін.]. – К. : НТУУ «КПІ», 2011. – 896 с.
9. Шевченко В.Е. Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої комп'ютерної термінології / В.Е.Шевченко. – К. : Либідь, 2006. – 320 с.

Михаил Полюжин, Мария Медведь

**НЕОЛОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
ИЗДАТЕЛЬСКОГО ДЕЛА И ПОЛИГРАФИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА КОНЦА XX –
НАЧАЛА XXI СТОЛЕТИЯ**

Аннотация. В статье сделана попытка исследовать неологический аспект современного состояния украинской издательско-полиграфической терминосистемы. В проведенном исследовании автор сосредотачивает внимание на важнейших факторах, обуславливающих активное терминообразование в конце XX – начале XXI ст.

Ключевые слова: издательско-полиграфическая терминология, неологизмы, словари, терминосистема, лингвистика.

Mikhailo Poluzhyn, Maria Medved

**NEOLOGIC INFLUENCE UPON THE UKRAINIAN TERMINOLOGY OF THE PUBLISHING
BUSINESS AND PRINT PRODUCTION OF THE 20-TH – THE BEGINNING OF THE 21-ST
CENTURIES.**

Summary. The article deals with the neological aspect of the modern stage of the Ukrainian publishing-polygraphic terminological system development. Having conducted the research the author singles out the most significant factors, causing active formation of new terms in the period of late XX – early XXI centuries.

Key words: publishing-polygraphic terminology, neologism, dictionaries, terminological system, linguistics.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2013 р.

Полюжин Михайло – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету;

Медведь Марія – здобувач, Ужгородський національний університет.